

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ*

Είναι μιὰ εἰρωνεία τῆς ἐποχῆς μας, τὸ ὅτι πρὸς ὅλες τὶς μεριὲς καὶ στὸν ἴδιο βαθμὸ ὑποψιάζεται ἰδεολογίες καὶ αὐτὴ κλωσσάει μὲ τὴ σειρά τῆς καινούριες ἰδεολογίες. Στὸ ὄνομα μιᾶς αὐστηρῆς ἐπιστήμης προσφέρονται διδασκαλίες ποὺ ὑπηρετοῦν καταφανῶς ἓνα σκοπὸ, ἐνῶ ἀντίθετες πρὸς αὐτὲς ἀντιλήψεις ἀπορρίπτονται βιαστικὰ ὡς ἰδεολογίες. Ἔτσι παρουσιάζεται μιὰ ἰδιάζουσα ἀντιστροφή τῶν σχέσεων: δὲν εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη ποὺ κρίνει τὶς ἀξιώσεις τῆς ἰδεολογίας· ἀντίθετα, οἱ κρυφοὶ μηχανισμοὶ ἐπιλογῆς τῆς κοινωνίας ἀποφασίζουν μὲ ἐξω-επιστημονικὰ κριτήρια, τί μπορεῖ νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἢ νὰ γίνεῖ ἀνεκτὸ ὡς ἐπιστήμη. Ἡ πραγματικὴ στάση ἀπέναντι σὲ ἐκεῖνον τὸ διαφωτισμὸ, τὸν ὁποῖο ἐπικαλοῦνται ὅλοι, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν περιφρόνηση τῆς «πίστης στὴν ἐπιστήμη» τοῦ περασμένου αἰῶνα, πίστη, ποὺ τὴ θεωρεῖ κανεὶς πιά ξεπερασμένη. Σὰν νὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ὁποιοδήποτε μεγάλο ἔργο στὴν ἐπιστήμη χωρὶς τὴν πεποίθηση γιὰ τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐγχειρήματος.

Ἔτσι οἱ ἐπιτήδριοι φύλακες τῆς πνευματικῆς μας ἀθωότητας ἐκδηλώνουν μεγαλύτερη προθυμία νὰ ἐνοχοποιήσουν ἰδεολογίες, παρὰ νὰ ἀναιρέσουν ἰδεολογικὲς θέσεις μὲ ἐπιστημονικὰ μέσα. Ἡ γενικὴ ὑπόψια τῆς ἰδεολογίας εὐδοκιμεῖ ἀκριβῶς στὸ ἡμίφως ὅπου ἀφήνει [ἡ ὑπόψια] τὰ πράγματα ἄθικτα καὶ ὅπου συγχέονται τὰ περιγράμματα ἐπιστήμης καὶ ἰδεολογίας. Τὸ πρῶτο στο μέλημα, λοιπόν, τῆς πραγματικῆς κριτικῆς τῆς ἰδεολογίας εἶναι νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κρυφὴ ροπὴ πρὸς τὸν *πανιδεολογισμό* καὶ νὰ διαχωρίσει ἀπὸ τὴ σκέψη, ἡ ὁποία ἐνέχει μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ τάση, τὴ δυνατότητα μιᾶς ἀντικειμενικῆς ὀρθῆς γνώσης — καί, ἐπομένως, τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιστήμης. Τὸ φαινόμενο τῆς ἰδεολογίας δὲν καθορίζεται μὲ βάση τὴ θεμελιώδη γνωστικὴ κατάσταση τοῦ σκεπτόμενου ὑποκειμένου, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν κοινωνικὴ του διακλάδωση. [. . .]

Ἰδεολογία

I. Ἔννοια

Ἡ ἰδεολογία ἐννοεῖται ὡς *κοινωνικὴ διδασκαλία δικαιολόγησης* (*Gesellschaftliche Rechtfertigungslehre*). Οἱ ἰδεολογικὲς κρίσεις ἀποβλέπουν στὴ

*Δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1967, σελ. 197 κ.ε. Ἀνατυπώθηκε στὸ: Werner Hofmann, *Universität, Ideologie, Gesellschaft. Beiträge zur Wissenschaftssoziologie*. Frankfurt/Main 1968. © Suhrkamp Verlag 1968. Δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἐκδότη.

διασφάλιση, νομιμοποίηση και ανατίμηση κοινωνικῶν δεδομένων¹. Οί κρίσεις αὐτὲς ἔχουν συντηρητικὸ χαρακτήρα. Ὁ ὀρισμὸς μας σημαίνει τὰ ἑξῆς:

1. Μόνο λαθεμένες ἀποφάνσεις μποροῦν νὰ ἔχουν ἰδεολογικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ ἰδεολογία, ἀκόμα καὶ ὅταν συμβεῖ νὰ συνδέονται μὲ αὐτὴν «κοινωνικὰ συμφέροντα» μὲ τὴ γενικὴ τους ἔννοια².

2. Ἰδεολογίες εἶναι οἱ λαθεμένες ἀντιλήψεις καὶ ἀποφάνσεις, τῶν ὁποίων ἡ γένεση, ἡ διάδοση καὶ ἡ συντήρηση συνδέονται μὲ *κοινωνικὰ* συμφέροντα³ — καὶ ὄχι, ἐπομένως, μὲ τὸ καθαρὰ προσωπικὸ «συμφέρον» λ.χ. ἐνὸς παιδιοῦ ποὺ λέει ψέματα. Ἐδῶ ἔχει δευτερεύουσα σημασία τὸ κατὰ πόσο ἓνα παρόμοιο συμφέρον, καθὼς καὶ ἡ σχέση αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος μὲ τὴ διατυπωμένη ἀντίληψη, εἶναι συνειδητὰ ἢ ὄχι στοὺς ἑκάστοτε φορεῖς τῆς ἰδεολογίας. Γιατὶ ἡ ἰδεολογία δηλώνει μιὰ κοινωνικὴ δέσμευση (Engagement) τῆς ἀπόφανσης, ὄχι ὅμως κατανάγκην καὶ τοῦ ἀποφαινόμενου. Ἐτσι, εἶναι δυνατὸ νὰ διαδίδουν μιὰ ἰδεολογία ἐκεῖνοι ποὺ ὑπόκεινται σ' αὐτὴν, ὅταν ἡ συνείδησή τους εἶναι ἄρκετὰ παραμορφωμένη.

3. Οἱ ἰδεολογίες ἀποτελοῦν ἔκφραση τῶν συμφερόντων τοῦ ὑπερισχύοντος μέρους τῆς κοινωνίας. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ ἰδεολογίες ἔχουν κοινωνικὰ συντηρητικὸ χαρακτήρα. Ἐπιδρῶν ἀντικειμενικὰ στὴ σταθεροποίηση μιᾶς δεδομένης τάξης πραγμάτων. Φυσικὰ, οἱ ἰδεολογίες πρέπει νὰ ἀποτελοῦν πεποίθησι, ἂν ὄχι τῶν ἴδιων τῶν φορέων τους, πάντως ὅπωςδήποτε ἐκείνων ποὺ ὑπόκεινται σ' αὐτές. Ἐνεργοῦν μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ἀλλοτρίωσης τοῦ συμφέροντος σ' ἐκείνους γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέσι τῶν ὁποίων δὲν ἀληθεύει τὸ περιεχόμενό τους [τῶν ἰδεολογιῶν]: ἀποτελοῦν [οἱ ἰδεολογίες] μιὰ μορφή *κατανίκησης τῆς συνείδησης*.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ ἔννοια τῆς ἰδεολογίας ποὺ προτείνουμε διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν τρέχουσα ἔννοια. Γιατὶ, ἐνῶ στὴν ἰδεολογικὴ σκέψη ἀποδίδεται συνήθως ἓνας γενικὸς χαρακτήρας συμφέροντος, τὸ συμφέρον αὐτὸ δὲν καθορίζεται ἀκριβέστερα. Ἐτσι, ὁ E. Spranger θεωρεῖ τὶς ἰδεολογίες γενικὰ ὡς «ἀντανάκλαση βούλησης ζωῆς». Ὁ H. Freyer μιλάει γιὰ μιὰ «μορφή τοῦ esprit engagé»⁴. ὁ Th. Geiger γιὰ «τὴ μεροληψία μιᾶς ἀπόφανσης, μεροληψία ποὺ καθορίζεται ἀπὸ ἐξωθεωρητικοὺς παράγοντες»⁵, ἢ ὁποῖα προέρχεται ἀπὸ τὸ «ὅτι στὴν ἀπόφανση παρεισφρῦουν ζωτικὲς σχέσεις αὐτοῦ ποὺ ἀποφαίνεται μὲ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ ἀπόφανση»⁶. Ἐνῶ ὁ K. Mannheim, ποὺ πλησιάζει περισσότερο ἀπὸ ὅλους τὸν ἐννοιολογικὸ ὀρισμὸ ποὺ ἀναπτύσσεται ἐδῶ, ἀπέδωσε τὴν ἰδεολογικὴ σκέψη σὲ «κυρίαρχες ὁμάδες» καί, ἀντίθετα, τὴν οὐτοπικὴ σκέψη σὲ «καταπιεζόμενες ὁμάδες», οἱ ὁποῖες «ἀποσκοποῦν στὴν καταστροφή καὶ στὴν ἀναμόρφωση μιᾶς δεδομένης κοινωνίας»⁷, ὁ C.A. Emge βάζει καὶ τὶς οὐτοπίες στὸ δοκιμασμένο καλούπι τῶν ἰδεολογιῶν· ὅλες ἀνεξαίρετα οἱ ἰδεολογίες εἶναι γι' αὐτὸν ἐξωπραγματικὲς «πλασματικὲς διαπιστώσεις», ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνήκουν τόσο σὲ «κυρίαρχα», ὅσο καὶ σὲ κυριαρχούμενα κοινωνικὰ στρώματα⁸. Ἐτσι

ὁ δρόμος μένει ἀνοικτός γιὰ ἓνα βολικὸ πανιδεολογισμό, στὸν εὐκόλο ἐκεῖνο καί, ἀπὸ τὴ μεριά του, συμφεροντολογικὸ γνωσιολογικὸ σκεπτικισμό, στὸν ὁποῖο καταφεύγει κανεὶς πάντα ὅταν θέλει νὰ καταδείξει τὴν κοινωνικὴ θέση μιᾶς δυσάρεστης ἀντίληψης, μὲ τὴν ἐπιπόλαιη σκέψη ὅτι, μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἔχει ἤδη ἐκμηδενίσει καὶ τὴν ἀλήθεια της.

Οἱ ἰδεολογίες θέλουν νὰ διασφαλίζουν τὸ κατεστημένο (ἀντίστοιχα νὰ προασπίζουν ἢ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴ θέση ἐπιμέρους ομάδων μέσα στὸ ὑφιστάμενο σύστημα)· γι' αὐτὸ τὸ λόγο φορεῖς τῶν ἰδεολογιῶν εἶναι, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τὰ ἐκάστοτε κυρίαρχα μέρη τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι τὰ κυριαρχούμενα. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν ἀποκλείει τίς ἀκόλουθες δυνατότητες:

α) Οἱ ἐκάστοτε κυριαρχούμενες κοινωνικὲς ομάδες μποροῦν καὶ αὐτὲς νὰ ἀναπτύξουν εἰδικὲς λαθεμένες ἰδέες, στὶς ὁποῖες προσδένεται τὸ «συμφέρον» τους ἢ, σωστότερα, ἡ ἐλπίδα τους. Τέτοιες ἀντιλήψεις δὲν ἔχουν, βέβαια, τὸ χαρακτῆρα δικαιολόγησης ἢ συγκάλυψης.

β) Τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα εἶναι δυνατόν νὰ ἰδιοποιηθοῦν συντηρητικὲς ἰδέες καὶ συνθήματα. Ἡ τάση αὐτὴ παρατηρεῖται ἰδιαίτερα σὲ ἀγροτικὲς ομάδες καὶ κινήματα τῶν δικῶν μας περιοχῶν, ὅπως ἀποκάλυψε ἡ κοινωνικὴ ἐντόπιση τῶν νεότερων μύθων τοῦ «αἵματος καὶ τοῦ χώματος».

γ) Μολονότι οἱ ἰδεολογίες ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση τοῦ ὑφιστάμενου συστήματος, μποροῦν νὰ ἐμφανίζονται μὲ «ἐπαναστατικὴ» ἀμφίεση. Ἄς παραβάλει κανεὶς τὴν ἰδεολογία τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς «ἐπανάστασης». Ὁ χαρακτῆρας ἐπιμονῆς [στὸ κατεστημένο] καὶ δικαιολόγησης ποὺ ἔχουν ὀρισμένες ἰδέες δὲν διακρίνεται λοιπὸν πάντοτε μὲ τὴν πρώτη ματιά. Ἡ ἰδιαιτερότητά τους συνάγεται μόνον ὅταν συσχετισθοῦν μὲ τοὺς φορεῖς τους καὶ τὰ ἀντικειμενικὰ συμφέροντα αὐτῶν τῶν φορέων.

Ἐδῶ, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, γίνεται φανερό ὅτι μιὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία τῆς ἰδεολογίας βρίσκεται σήμερα ἀκόμη στὶς ἀρχές της.

4. Οἱ ἰδεολογίες, ὅπως καὶ τὰ συμφέροντα ποὺ τίς στηρίζουν, παρουσιάζουν διαφορετικοὺς βαθμοὺς γενικότητας. Ἡ ἰδεολογία ὑπηρετεῖ τὴ διατήρηση δεδομένων κοινωνικῶν σχέσεων ἰσχύος. Ὡστόσο, οἱ ἐκάστοτε ἰσχυροὶ δὲν συνιστοῦν, στὴν ἐσωτερικὴ τους σχέση, μιὰν αὐστηρὴν ἐνότητα. Οἱ ὑπο-ομάδες, στὶς ὁποῖες μοιράζονται (στὴν ἱστορία λ.χ.: οἱ εὐγενεῖς, οἱ ἱερεῖς, οἱ πολεμιστὲς, οἱ ἔμποροι, οἱ γαιοκτῆμονες), ἀναπτύσσουν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γενικῆς ἰδεολογίας τίς δικές τους ἐπιμέρους ἰδεολογίες, ἰδεολογίες τῆς ἐπαγγελματικῆς τάξης, τῆς κάστας κ.ο.κ.⁹. Στὴ σύγχρονη κοινωνία, αὐτὲς οἱ ἐπιμέρους ἰδεολογίες παρουσιάζονται κυρίως ὡς σχεδὸν ἀπροκάλυπτες οἰκονομικὲς ἐπιθυμίες — τῶν βιομηχάνων, τῶν ἀγροτικῶν συνδέσμων, τῶν ἐμπόρων, τῶν ξενοδόχων, τῶν ναυτικῶν, τῶν ἀμπελουργῶν, τῶν πτηνοτρόφων. Κατὰ γενικὸ κανόνα, ὅσο πιὸ ἐπιμερικευμένες εἶναι οἱ ἰδεολογίες καί, ἐπομένως, ὅσο μικρότερος εἶναι ὁ κύκλος τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων, τόσο εὐκολότερη εἶναι ἡ διάγνωση τους.

5. Ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο τῶν κρίσεων μὲ ἰδεολογικὴ τάση καὶ στὸ

κοινωνικό συμφέρον για τή διατήρηση τοῦ δεδομένου καθεστῶτος δὲν ὑφίσταται ἀναγκαστικά μιὰ ἄμεσα ἀντιληπτή σχέση. Ἡ ἰδεολογική τάση ὀρισμένων θρησκευτικῶν, καλλιτεχνικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν ἐκφράσεων μόνον ἀναλυτικά μπορεῖ συνήθως νὰ διαπιστωθεῖ. Γενικά, μιὰ μεροληπτική (tendenziöse) κρίση, ὅταν ἐξεταστεῖ ἀπὸ *γνωσιοθεωρητική ἄποψη*, δὲν ἔχει, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό της, τὴν ιδιότητα μιᾶς ἰδεολογικῆς ἀπόφανσης, ἀλλὰ τὴν ιδιότητα μιᾶς λαθεμένης ἀπόφανσης¹⁰. Μιὰ ἀναληθὴς κρίση ἀποδεικνύεται ὡς ἰδεολογία μόνον ὅταν ἡ κρίση (ἢ οἱ συνέπειές της) συσχετισθεῖ μὲ τοὺς φορεῖς της καὶ τὰ συμφέροντά τους — ἐπομένως, μὲ μιὰ *κοινωνιολογική* ἐρμηνεία τῆς ἐσφαλμένης κρίσης.

Ὅσο δύσκολα φανερώνεται ἡ σχέση ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ μιὰν ἐσφαλμένη κρίση καὶ σὲ ἓνα συμφέρον, ἄλλο τόσο δύσκολα μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν συστηματικά οἱ φορεῖς τῶν ἰδεολογιῶν ὡς συνειδητοὶ φαλκιδευτὲς τῆς ἀλήθειας· εἶναι κι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι κατὰ κάποιο τρόπο θύματα — ἔστω καὶ ἂν, θεωρούμενοι στὸ σύνολό τους, εἶναι ταυτόχρονα ἐπικαρπωτὲς — τῶν λαθεμένων ἀντιλήψεών τους. Ἐκεῖνο ποῦ θριαμβεῦει τελικὰ πάνω τους εἶναι ἓνα στοιχεῖο ἐντελῶς ἀπρόσωπο, ἓνα εἶδος κοινωνικοῦ ἐνστίκτου αὐτοσυντήρησης. Ἰδεολογικὰ ἐμποτισμένες πλάνες ἀσκοῦν στὸν πραγματοποιημένο ἐμπορικό κόσμο τοῦ συστήματος, μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε, μιὰν ἐντελῶς ὑπερπροσωπική, ἀλλοτριωτική καὶ συλλογοποιητική δύναμη πάνω στὴ συνείδηση. *Ἡ ἰδεολογία παίρνει τὸ χαρακτήρα μιᾶς ἔμμονης ἰδέας, μιᾶς ψευδαίσθησης, ἐνὸς δαιμονισμοῦ. Εἶναι ἐντελῶς ἀπρόσιτη στὴ λογικὴ θεμελίωση, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ ὡς ἰδεολογία, ἡ ἐπενέργεια της μπορεῖ νὰ συνεχίζεται.*

Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἰδεολογία καὶ στὴν ἐπιστήμη; Ἡ μόνη δυνατὴ ἀπάντηση εἶναι: ἡ μία ἀποκλείει τὴν ἄλλη. Ἡ ἰδεολογία ἰσχυρίζεται, δὲν ἀποδεικνύει. Ἡ ἰδεολογία καταφάσκει, ἡ ἐπιστήμη εἶναι μεθοδικὴ ἀμφιβολία. Ἡ ἰδεολογία δικαιολογεῖ, ἡ ἐπιστήμη ἐρμηνεύει. *Ἐκεῖ ὅπου κυριαροῦν ἰδεολογίες, ἡ ἐπιστημονικότητα μετατρέπεται σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἀντιπολιτευτικὴ ἀρχή.* Γιατὶ ὁ κόσμος τοῦ ἔτσι-εἶναι (So-Seienden) δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἐξήγηση, ἀλλὰ τὴν ἀναγνώριση. Κάθε προσπάθεια ἐξιχνίασης τῶν σχέσεων ἐρμηνεύεται ὡς ἐπιφύλαξη ἀπέναντι τους, καὶ δικαιολογημένα. Πράγματι, ἡ ἐπιστήμη θυμᾶται πάντοτε τὰ λόγια τοῦ Gustav Schmol-ler: «Κάθε μεγάλη πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητας ἔχει ὡς ἀφετηρία της τὴν ἀμφιβολία».

[. . .]

III. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἰδεολογιῶν

Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνιχνεύσει τίς ἰδεολογίες; Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποφανθεῖ μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴ φύση τους; Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ τίς ξεπεράσει;

Δύο είναι ἐδῶ τὰ βήματα πού πρέπει πάντοτε νὰ γίνονται καὶ πού πρέπει νὰ διαχωρίζονται αὐστηρὰ μεταξύ τους: πρῶτα, πρέπει πάντοτε νὰ διεξάγεται ὁ ἔλεγχος τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ σφάλματος μιᾶς ἀπόφανσης εἶναι ἔργο τῆς «ἐμμενοῦς κριτικῆς». Αὐτὴ πρέπει νὰ προηγεῖται πάντα, καὶ καμιὰ προϋπάρχουσα ὑπόνοια ἰδεολογίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸ καθῆκον τοῦ πιὸ προσεκτικοῦ ἐλέγχου τῆς ἀλήθειας πού περιέχεται σὲ μιὰ γνώμη — ἐνὸς ἐλέγχου πού ἀπαιτεῖ κάθε φορά, σ' ἓναν ὀρισμένο βαθμό, τὴν ὑποθετικὴν υἰοθέτηση τῆς γνώμης. Ἡ ἐμμενῆς κριτικὴ τῶν κρίσεων καὶ τῆς σύνδεσής τους σὲ ἀλυσίδες κρίσεων θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ ἐξετάζει, ἀφενός, πόσο πραγματικὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπόφανσης καὶ ἀφετέρου, τὴν γνωσιολογικὴν μέθοδο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία σχηματίσθηκαν οἱ λαθεμένες κρίσεις. Τοῦτο ἀπαιτεῖ εἰδικὲς γνώσεις, ἀλλὰ καὶ γνώση τῶν γενικῶν γνωσιοθεωρητικῶν καὶ λογικῶν ἀρχῶν τῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας. Αὐτὸ τὸ πρῶτο βῆμα κάθε κριτικῆς τῆς ἰδεολογίας δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κάνει παρὰ μόνο ἡ ἐπιστήμη.

Ἡ ἐμμενῆς κριτικὴ ἀποτελεῖ συνάμα τὸ σημεῖο ἀφετηρίας τοῦ δευτέρου βήματος· παραπέμπει στὴν *κοινωνιολογικὴν* κριτικὴν δεδομένου ὅτι ἤδη (κατὰ τὴ διαπίστωση τοῦ χάσματος ἀνάμεσα στὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων) καὶ στὴν ἀπόφανση καθὼς καὶ στὴν ἐξέταση τοῦ τρόπου σχηματισμοῦ τῶν κρίσεων ἀποκαλύπτει ὀρισμένες μορφὲς διαστρέβλωσης τῆς κατάστασης τῶν πραγμάτων. Ἡ κοινωνιολογικὴ κριτικὴ εἶναι ἓνας εἰδικὸς τρόπος ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας τῶν κρίσεων. Κάθε ἐρμηνεία, ὡστόσο, *συσχετίζει* τὸ ἀντικείμενό της μὲ ἄλλα ἀντικείμενα. Τὴ στιγμὴ πού ἡ ἀπόφανση *συσχετίζεται* μὲ τὴν πραγματικότητα, στὴν ὁποία ἀναφέρεται, γίνεται φανερὴ ἡ ὀρθότητά ἢ ἡ πλάνη της. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία ἐξετάζει τώρα τίς παραπέρα σχέσεις τῆς ἐλεγχόμενης ἀπόφανσης.

1. *Σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀπόφανση καὶ στὸ συμφέρον ἐκείνων πού τὴ χρησιμοποιοῦν*: Μιὰ τέτοια σύνδεση ἀποκαλύπτεται συχνὰ ἀρκετὰ χειροπιαστὰ ὅταν, λ.χ., — γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε πάλι παραδείγματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων — οἱ ἐκπρόσωποι ἐνὸς συνδέσμου σχετικοῦ μὲ τὴν παραγωγὴ ἐνὸς ὀρισμένου προϊόντος τάσσονται ὑπὲρ τῆς διατήρησης τοῦ ἐλέγχου τῶν τιμῶν στὶς ὁποῖες πωλοῦν οἱ μεταπράτες μὲ τὴ δικαιολογία πῶς αὐτὸ προστατεύει τοὺς καταναλωτὲς ἀπὸ τὸ συντριπτικὸ ἀνταγωνισμὸ πού ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς ποιότητος τοῦ προϊόντος· ἢ ὅταν τὸ αἶτημα τῶν ἀγροτικῶν συνδέσμων γιὰ προστατευτικὰ μέτρα στηρίζεται στὸ ἐπιχείρημα, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ ἔθνους σὲ κρίσιμες ὥρες ἀπὸ τὸ ἐγχώριο ἔδαφος. Εἶναι ὅμως δυνατό νὰ ἀποκατασταθοῦν ἀκόμη λεπτότερες σχέσεις. Λ.χ.: ποῖος χρησιμοποιεῖ μιὰν ἐσφαλμένη διδασκαλία — καὶ μάλιστα ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ σφάλμα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ κάθε ἀπροκατάληπτο ἄτομο ὡς ἀποδειγμένο; Ἡ μὴ κριτικὴ σχέση πρὸς ἓνα ἀμφισβητούμενο ζήτημα ὑποκρύπτει πάντοτε μιὰ λανθάνουσα σχέση συμφέροντος. Δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο νὰ καταδειχτεῖ μιὰ κοινω-

νική αναφορά τοῦ εἴδους ποῦ συζητήσαμε παραπάνω. Σὲ κάθε ἰδεολογία ἐνυπάρχει ἓνα ὑπερ-ἀτομικό, ἓνα κοινωνικό συλλογικό συμφέρον. Μέσα ἀπὸ τὸ ἄτομο — ὅπως ἔδειξαν πρὸ πολλοῦ ὁ Durkheim, ὁ Gumplowicz καὶ ὁ Dilthey — σκέφτεται πάντα ἓνα κομμάτι τῆς κοινωνίας. Ἡ σύνδεση μὲ τὸ συμφέρον μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι στενὴ ἢ πλατιά. Ὅσο πιὸ γενικὸ εἶναι τὸ συμφέρον ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ ὀρισμένες ἀντιλήψεις, τόσο πιὸ δύσκολος εἶναι ὁ κοινωνικὸς ἐντοπισμὸς μιᾶς ἰδεολογίας. Ἄν λάβει κανεὶς, ἀκόμη, ὑπόψη τοῦ τὰ φαινόμενα τῆς διόγκωσης τοῦ συμφέροντος καί, ἀκόμη, τὰ φαινόμενα ὑποκειμενικῆς (ἀτομικῆς ἢ καὶ συλλογικῆς) συμφεροντολογικῆς αὐταπάτης, τότε γίνεται προφανὲς ὅτι εἶναι καμιά φορὰ ἀπαραίτητη ἢ ἀναλυτικὴ ἐργασία ὥστε νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ κοινωνικὴ πυρηνικὴ σχέση τῆς ἰδεολογίας. Αὐτὴ ἡ διαδικασία διευκολύνεται βέβαια μὲ τὴν ἐπισήμανση περαιτέρω σχέσεων, στὶς ὁποῖες ἴσως νὰ βρίσκονται οἱ ὑπὸ διερεύνηση ἀποφάνσεις.

2. *Σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀπόφανση καὶ στὴ συμπεριφορὰ τῶν φορέων τῆς:* Στὰ ἴδια τοὺς τὰ λόγια κρέμεται ἓνα καμπανάκι ποῦ εἰδοποιεῖ ποιὸς ἐνεργεῖ διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι λέει. Τὸ δικαίωμα, ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς πλεονέκτημα, ἢ ὁμολογία πίστεως στὸν ἐλεύθερο ἀνταγωνισμὸ τῆς ἀγορᾶς, γενικά, δηλ. στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν ἄλλων, ὡς πέπλο γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μέσα σὲ κάθε ἰδιαίτερο [οἰκονομικὸ] κλάδο, ἢ ἀφηρημένη ἐλευθερία στὸ κράτος, στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας καταργοῦνται οἱ συγκεκριμένες ἐλευθερίες, ὅλα αὐτὰ προδίδουν ἀμέσως ὅτι δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα τίποτε ἄλλο ἀπὸ παγίδες γιὰ τοὺς καλόπιστους, ξόβεργες γιὰ τοὺς ἀφελεῖς.

3. *Σχέση τῶν ἀποφάνσεων μεταξὺ τους:* Ὅπως ὁ ἰσχυρισμὸς καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ φορέα μιᾶς γνώμης ἀντιφάσκουν μεταξὺ τους, τὸ ἴδιο συμβαίνει, κατὰ κανόνα, καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἴδιους τοὺς ἰσχυρισμοὺς. Ἡ ἀνάγκη ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς. Ἀκόμη, ἡ ἰδεολογία ἀλλάζει εὐκαιριακά: τὸ συμφέρον βρίσκει πάντα ἓναν τύπο, ἢ πρόθεση βρίσκει πάντα ἓνα λόγο.

4. *Σχέση μιᾶς ἀπόφανσης μὲ τὶς κρυμμένες συνέπειές τῆς:* Ἡ ἰδεολογία κατευθύνεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρὸς ἓνα σκοπὸ. Θέλει (θεωρητικὰ ἢ πρακτικὰ) κάτι, τὸ ὁποῖο δὲν κατονομάζει. Ἡ λανθάνουσα συνέπεια τῆς ἀπόφανσης μπορεῖ νὰ εἶναι σημαντικότερη ἀπὸ τὴ φανερὴ τῆς συνέπεια. Ἐξάλλου, μὲ τὴν πρόοδο τῆς σκέψης (ἢ τῆς πρακτικῆς ποῦ βασίζεται πάνω σὲ αὐτήν) ἡ κρυφὴ συνέπεια τῆς ἰδεολογίας τελικὰ αὐτοαποκαλύπτεται.

Ἡ κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία τῶν κρίσεων ξεκινάει, συνεπῶς, ἀπὸ πολλὰ σημεῖα¹¹. Ἡ σχέση ὅμως ἀνάμεσα στὴν «ἐμμενῆ» καὶ στὴν κοινωνιολογικὴ ἐξήγηση δὲν εἶναι ἀντιθετικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον συμπληρωματικὴ: ἡ κοινωνιολογικὴ κριτικὴ ἐργάζεται πάνω στὴ βάση καὶ χρησιμοποιώντας τὰ μέσα τῆς ἐμμενοῦς κριτικῆς, ἢ ὁποία μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὀλοκληρώνεται. Καὶ αὐτὴ ἢ ἴδια συνάγει ἔτσι τὸ πλήρες πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς λαθεμένης ἀπόφανσης, τὴν κρυμμένη κοινωνικὴ ἀλήθειά τῆς.

Μόλις όμως διαγνωσθεῖ ἡ κοινωνική τάση μιᾶς γνώμης, καταστρέφεται ἡ παραπλανητική της ἐπενέργεια. Οἱ ἰδεολογίες εἶναι σὰν τὰ φύκια: ὅταν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τους, πεθαίνουν στὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἰδεολογιῶν εἶναι ὅμως τὸ πραγματικὸ ἔργο τοῦ διαφωτισμοῦ στὴν ἐποχή μας.

Μετάφραση: Μ. Μητσοῦ - Παπᾶ

Σημειώσεις

1. Ἔτσι ἀναφέρεται καὶ ὁ Κ. Mannheim στοὺς ἰδεολόγους ὡς «στοχαστὲς τῆς δικαιολόγησης» (*Das Konservative Denken, Arch. f. Soz. wiss. u. Soz. pol.* 1927, σ. 116). «Ἡ ἰδεολογία χρησιμεύει στὴ διασφάλιση ἐκείνου ποὺ ἔχει γίνει σὲ σχέση μὲ τὸ νέο ποὺ γίνεται» (Κ. Lenk, *Ideologie. (Soziologische Texte, Bd. 4)*, Neuwied ²1964, σ. 38).

2. Πρβλ. Μ. Horkheimer, *Ideologie und Wertgebung*, στὸ *Soziologische Forschung in unserer Zeit, Festschrift für L. v. Wiese*, Köln und Opladen 1951, σ. 227.

3. Ὁ ὅρος «συμφέρον» ἐννοεῖται ἐδῶ ὡς ἐκεῖνο ποὺ ἀναλογεῖ στοὺς συμμετέχοντες σὲ ἓνα δεδομένο κοινωνικὸ σύστημα σύμφωνα μὲ τὴ θέση τους μέσα σὲ αὐτό. Ἐπομένως, τὸ συμφέρον ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ μιὰ ἀντικειμενικὴ κατάσταση πραγμάτων — «θέση σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα» (*Interessentage*) —, ἢ ὑποκειμενικὴ συνείδηση τοῦ συμφέροντος μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι σὲ αὐτό. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι τὸ συμφέρον παρουσιάζει, ἀπὸ τὴ φύση του, μιὰ κοινωνικὴ ἰδιαιτερότητα: ἓνα συμφέρον ὑφίσταται πάντα σὲ σχέση μὲ ἓνα ἄλλο ποὺ τοῦ ἀντιτίθεται. Στὴν ἐννοια τοῦ ὑποτιθέμενου ἢ πραγματικοῦ γενικοῦ συμφέροντος (λ.χ. ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ), τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ συμφέροντος, ἢ ἰδιαιτερότητά του, καταργεῖται. Ἡ οἰκονομικὴ κοινωνία μας, ἡ κοινωνία τῶν ἀτόμων ποὺ διαχωρίζονται ἀπὸ τὶς ἀγορές, ἀποτελεῖ τὴν κατεξοχὴν «κοινωνία τῶν συμφερόντων».

4. Hans Freyer, *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters*, Stuttgart 1955, σ. 121.

5. Theodor Geiger, *Ideologie und Wahrheit*, Stuttgart-Wien 1953, σ. 7.

6. Ὁ.π., σ. 92.

7. Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Frankfurt /M. ³1952, σ. 36.

8. C.A. Emge, *Das Wesen der Ideologie*, Wiesbaden 1961, σ. 47.

9. Πρβλ. τὶς καθολικὲς (totale) καὶ ἰδιαίτερες (partikuläre) ἰδεολογίες τοῦ Κ. Mannheim (*Ideologie und Utopie*, Frankfurt /M. ³1952, σ. 53 κ.έ.).

10. «Ὁ μελετητὴς τῆς λογικῆς καὶ τῆς γνωσιοθεωρίας ἔχει νὰ ἀποφασίσει ἀνάμεσα σὲ ὀρθὲς καὶ λαθεμένες ἀποφάνσεις. Ὁ κριτικὸς τῆς ἰδεολογίας ἀναζητᾷ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὶς λαθεμένες ἀποφάνσεις». (Th. Gei-

ger, *Ideologie und Wahrheit*, Stuttgart - Wien 1953, σ. 181 κ.έ.). Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γνώμη ποὺ ἐκφράζει ὁ Geiger σὲ κάποιο ἄλλο σημεῖο, πὼς δηλαδὴ οἱ ἰδεολογικὲς κρίσεις δὲν μποροῦν οὔτε νὰ ἐπαληθευθοῦν οὔτε νὰ διαψευσθοῦν, δὲν μποροῦν ἐπομένως σὲ καμία περίπτωση νὰ ἀποδειχθοῦν μὲ γνωστικὰ μέσα (σελ. 50 κ.έ., 64.).

11. Ἐνα κοινωνικὸ ἐντοπισμὸ ἐπιδέχονται φυσικὰ καὶ οἱ μὴ-ἰδεολογικὲς ἀποφάνσεις καὶ οἱ ὀρθὲς ἀπόψεις. Καὶ σὲ αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ — πὼς ὑπάρχει μιὰ κοινωνικὴ — καὶ τοῦτο σημαίνει κατὰ κανόνα: μιὰ ἱστορικὴ — ἀναφορά. Ἐντούτοις, τὸ περιεχόμενον τῶν σχέσεων τῶν μὴ ἰδεολογικῶν κρίσεων εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν ἰδεολογικῶν κρίσεων: ἀνάμεσα στὴν ἀπόφανση καὶ στὴν πρακτικὴ συμπεριφορὰ τῶν φορέων τους, ἀνάμεσα στὶς ἴδιες τὶς ἀποφάνσεις δὲν θὰ ὑπάρχει καμία ἀντίθεση μὲ κοινωνικὴ τάση, κ.ο.κ.